

УДК 336.77+346.62

І.В. Леоненко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»

О.І. Трепак
здобувачка вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет «КРОК»

Шляхи вирішення проблем кредитування фізичних осіб

У статті зроблено спробу визначити основні проблеми кредитування фізичних осіб на споживчі цілі, подальший розвитку споживчого кредитування, надано авторське розуміння шляхів вирішення проблем споживчого кредитування та його подальшого розвитку.

Ключові слова: кредитування фізичних осіб, споживче кредитування, споживчий кредит, договір про надання споживчого кредиту, кредитодавці, позичальники.

І.В. Леоненко
кандидат юридических наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Університет «КРОК»

А.И. Трепак
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет «КРОК»

Пути решения проблем кредитования физических лиц

В статье сделана попытка определить основные проблемы кредитования физических лиц для потребительских целей, дальнейшего развития потребительского кредитования, представлено авторское понимание путей решения проблем потребительского кредитования и его дальнейшего развития.

Ключевые слова: кредитование физических лиц, потребительское кредитование, потребительский кредит, договор о предоставлении кредита, кредитодатели, заемщики.

I. Leonenko
Ph.D. in Law, Associate Professor,
Department of State and Legal Disciplines,
“KROK” University

O. Trepak
Graduate Student,
“KROK” University

Ways of solving the problems of lending to individuals

The article attempts to identify the main problems of lending to individuals for consumer purposes, the further development of consumer lending, author's understanding of ways to solve consumer lending problems and their further development.

Key words: lending to individuals, consumer lending, consumer credit, consumer loan agreement, lenders, borrowers.

Постановка проблеми

Для визначення напрямків вирішення проблем кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та подальшого розвитку ринку споживчого кредитування необхідно визначити основні проблеми, що виникають під час укладання й виконання договорів. Дослідження даного питання неможливе без урахування та висвітлення проблем, з якими стикаються не тільки позичальника, а і кредитодавці в даній сфері фінансової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичним підґрунтям для дослідження питання щодо вирішення проблем кредитування фізичних осіб є праці фахівців у галузі економічних та юридичних наук, зокрема: М. Агаркова, М. І. Брагинського, М. М. Ватаманюка, В. В. Вітрянського, М. В. Гордона, О. В. Звереві, Е. С. Компанійця, О. А. Красавчикова, О. В. Кривенди, І. Б. Новіцького, Л. А. Новосолової, О. М. Олійника, Ю. В. Романець, Г. Ф. Шершеневича, Ю. Б. Фогельсона, інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Окрім того, для даного дослідження використано закони України у сфері банківської діяльності та споживчого кредитування, а також ряд постанов Національного банку України, матеріали судової практики Верховного Суду України.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У країні діє система правових актів, які регламентують різні аспекти банківської діяльності та роботу небанківських кредитно-фінансових установ, але деякі з них недосконалі, застарілі, а тому потребують удосконалення з урахуванням вимог сьогодення.

У 2018 році Національним банком України розроблено проект нормативно-правового акту, яким визначаються основні

шляхи виявлення проблемних кредитів на ранніх стадіях та організація роботи з такими кредитами [18, с. 18].

В Україні законодавчо закріплена можливість надання споживчих кредитів виключно в національній валюті України – гривні, що, у свою чергу, дає можливість недобросовісним кредитодавцям зловживати своїм монопольним становищем на ринку кредитних послуг та встановлювати необґрунтовано високі відсоткові ставки за договором, оскільки у позичальника-споживача відсутній вибір отримання кредиту в іншій, відмінній від встановленої, валюти. Слід зазначити, що в минулому існувала альтернатива вибору – отримати споживчий кредит у національній валюті під більш високі відсотки чи в іноземній, при цьому відсоткова ставка була значно нижчою, а тому вважається за доцільне на законодавчому рівні закріпити положення про право на отримання споживчого кредиту в іноземній валюті.

Також удосконаленню підлягають питання стосовно зменшення кредитних ризиків банків та інших фінансових установ, заборони рекламування кредитів з нульовими ставками, страхування кредитних ризиків тощо.

Формулювання цілей статті

У даній статті коротко викладено підстави внесення змін та доповнень у законодавчі акти, а також у нормативні акти НБУ, запропоновано такі зміни, що вплинуть на покращення роботи з надання кредитів фізичним особам на споживчі цілі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для поліпшення стану справ у сфері споживчого кредитування в Україні необхідне досягнення фінансової стабільності банків та інших фінансових установ, що, у свою чергу, дасть їм можливість надавати споживчі кредити під невисокі відсоткові ставки й на тривалий час. Виконання

цього завдання покладено, насамперед, на Національний банк України, який у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи [4].

Слід зазначити, що, незважаючи на складну економічну ситуацію в державі, станом на кінець 2-го кварталу 2018 року кредити фізичних осіб на споживчі цілі становлять 68% від усіх наданих кредитів домашнім господарствам [19, с. 8].

Також необхідно вказати, що споживче кредитування для фінансових установ, які надають кредити, є найбільш ризикованим, що пов'язано з великим відсотком неповернення кредитів. На кінець червня 2018 року частка проблемних кредитів становила 55,7% [18, с. 8].

Більшість цих проблем у сучасних умовах пов'язана з проведенням банками ризикової кредитної політики [16, с. 46], що негативно впливає не тільки на банк, але і на споживача кредитної послуги.

Основною причиною великого кредитного ризику є формальне оцінювання кредитоспроможності клієнта, що спричиняє збільшення ризику кредитодавця та збільшення проблемних кредитів. Банки перед укладенням споживчого кредитного договору «більш-менш» ретельніше перевіряють кредитоспроможність майбутнього позичальника, а от інші фінансові установи таку роботу майже не проводять, і встановлення кредитоспроможності клієнта в основному проводиться зі слів останнього.

Одним із методів зменшення відсотку ризиковості споживчих кредитів є удосконалення інституту забезпечення кредитів, який на даний час обмежується в основному тільки порукою або іпотекою.

Щодо мінімізації кредитних ризиків, то дана проблема знайшла своє відображення в ст. 44 Закону України «Про банки і банківську діяльність», у якій зазначається: «Банк створює постійно діючий підрозділ з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення структури балансу, лімітів окремих операцій, лімітів ризиків підприємств-контрагентів і країн-контрагентів» [5].

З метою покращення банківської діяльності у сфері кредитування населення на споживчі цілі, зменшення ризиків кредиторів, покращення економічного становища фізичних осіб, держава має постійно зміцнювати соціально-економічне становище в країні, здійснювати цілеспрямовану державну політику в сфері оплати праці й формування доходів населення, соціальної підтримки незахищених верств, піднесення загального рівня життя громадян; проводити прозору, науково обґрунтовану регуляторну політику Національним банком України, в т. ч. стосовно споживчого кредитування [17, с. 318].

Розглядаючи дане питання, слід зауважити, що з метою захисту прав кредиторів, а також і прав споживачів кредитних послуг було б доцільним при наданні споживчого кредиту, особливо у великих розмірах та на значний час, ввести на законодавчому рівні обов'язкове страхування кредитного ризику банку, що буде гарантом повернення грошових коштів страховою компанією, тобто ризик буде зведений до мінімуму [15, с. 59].

Вважається за необхідне, щоб Українське бюро кредитних історій запровадило програму виявлення добросовісних споживачів-боржників, які потрапили у скрутне становище, та рекомендувало кредитодавцям «іти їм назустріч», враховувати бажання боржників вирішити питання в позасудовому порядку і надавати їм певні засоби та способи погасити борг – реструктуризацію боргу, кредитні канікули, переглянути строк кредитування чи відсоткову ставку за кредитом тощо.

При визначенні платоспроможності майбутнього позичальника кожному кредитодавцю необхідно виробити чіткі критерії, згідно з якими проводиться оцінка фінансового стану позичальника. Ці критерії необхідно періодично переглядати, що забезпечить пристосування аналізу до умов, що змінюються, і підвищує його ефективність [13, с. 85]. Аналіз кредитоспроможності полягає у визначенні здатності позичальника своєчасно і в повному обсязі покрити заборгованість за креди-

том, ступені ризику, який банк готовий узяти на себе; розмір кредиту, що може бути наданий за цих обставин і умов його надання [14, с. 79].

Особливим питанням у досліджуваних правовідносинах є відсоткові ставки за кредитами, адже їхній рівень визначає «ціну» кредиту для одержувача. Як свідчить практика та загальнодоступна статистика, споживчі кредити в Україні є дуже дорогими, а самі відсоткові ставки суттєво відрізняються та є значно вищими від встановлених у країнах Євросоюзу.

Одним із найважливіших внутрішніх чинників, який заважає розвитку споживчого кредитування, є високі відсоткові ставки за споживчими кредитами, що певною мірою обмежує сферу його застосування та стримує темпи зростання [16, с. 47]. Це є великою проблемою при наданні споживчих кредитів у національній валюті, а тому в недалекому минулому фізична особа-споживач «правдами-неправдами» намагалася взяти кредит у доларах США або євро, незважаючи на те, що при погашенні кредиту доведеться придбати валюту на чорному ринку або в банку за комерційним курсом. Це призводило до надмірного використання валютної валюти, обсяги якої треба зменшувати [17, с. 314].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» частину 1 ст. 11 Закону України «Про захист прав споживачів» доповнено абзацом третім: «Надання (отримання) споживчих кредитів в іноземній валюті на території України забороняється» [7]. Аналогічне положення викладено в ч. 4 ст. 3 Закону України «Про споживче кредитування» [9].

Незважаючи на це, вважається за доцільне на законодавчому рівні закріпити положення про право на отримання споживчого кредиту в іноземній валюті, оскільки в Україні використання іноземної валюти не заборонено, а у деяких випадках передбачено її використання на споживчі цілі, наприклад, у ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» дано

поняття послуги – діяльність виконавця з надання споживачеві матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [3], а ст. 9 Закону «Про валюту і валютні операції», який набрав чинності з 07.02.2019, передбачено, що небанківські фінансові установи мають право здійснювати розрахунки в іноземній валюті на території України за договорами страхування життя [10].

Окремого дослідження потребує питання стосовно пропозиції надання клієнтам кредитів за так званою нульовою ставкою або під невисокі відсотки більшістю комерційних банків. Якщо невеликі відсотки за кредитом ще можна пояснити, то пропозицію (рекламування) безвідсоткового кредиту – це нонсенс.

Негативною практикою є пропонування позичальнику укласти кредитний договір під невелику відсоткову ставку. В даному випадку необхідно зазначити, що умовами кредитного договору передбачається окреме положення, згідно з яким позичальник повинен сплатити різноманітні комісійні винагороди, що у своїй сукупності за весь строк кредитування вийде та сама відсоткова ставка, як у банків, котрі не беруть ніяких комісійних винагород, а пропонують вищий рівень відсотків. Тобто спостерігається приховування від позичальника реальної вартості кредиту, що законодавець визначає як оману. Такі дії недобросовісних банків заборонені нормативними документами Національного банку України та підтверджені правовою позицією Верховного Суду.

Для прикладу, можна навести постанову Верховного Суду України від 16.11.2016 у справі № 234/169/15-ц, в якій викладено правовий висновок: банки не мають права включати в договори пункти, якими встановлюються обов'язки споживача сплачувати кошти на користь банку за ведення справи, за обслуговування договору, за облік заборгованості тощо. Аналогічна позиція викладена в постанові Верховного Суду від 14.03.2018 р. [20, 21].

Висновки

При визначенні шляхів усунення проблем з надання споживчих кредитів, потрібно виходити з інтересів як споживачів кредитної послуги, так і кредиторів. Для того, щоб мінімізувати ризики банків та інших фінансових установ при наданні споживчих кредитів і найбільш ефективно захистити права споживачів, удосконалити всю систему кредитування населення, запобігати зловживанню монопольним становищем з боку кредиторів, вважається за доцільне:

1. Нормативними актами Національного банку України ввести відповідальність кредиторів за непрацюючі кредити, наслідком яких є неналежна переддоговірна перевірка кредитоспроможності позичальника. Доцільним також вважається вдосконалити роботу зі встановлення кредитоспроможності позичальника шляхом повноцінного аналізу його господарської діяльності, фінансового стану, а також інших заходів, які направлені на зменшення ризику неповернення кредиту та несплати відсотків за ним, при цьому встановлювати платоспроможність не тільки позичальника, а також і його поручителя.

2. У переддоговірній роботі більше уваги приділяти інформації, отриманої із кредитних бюро.

3. При укладенні договорів застосовувати страхування кредитів, що дасть змогу передати ризик його неповернення страховій компанії.

4. На виконання вимог ст. 17 Закону України «Про споживче кредитування» вдосконалити роботу з реструктуризації кредитного боргу, що допоможе добросовісним позичальникам виконати свої зобов'язання за проблемним кредитом шляхом пропонування відразу декількох схем, щоб він мав можливість підібрати для себе оптимальний варіант з урахуванням його індивідуальних потреб та інтересів кредитора.

5. Деякі банки практикують у своїй діяльності поступки позичальникам у

вигляді надання їм кредитних канікул. У даному випадку було б доцільно закріпити нормативно -правовим актом Національного банку України положення, яким чітко визначити випадки можливості надання кредитних канікул та умови їх надання з метою недопущення зловживання кредитором своїм монопольним становищем і недопущення порушення прав споживачів встановленням кредитором несправедливих умов, що ще більше можуть ускладнити становище споживача.

6. Вважається доцільним запровадження уніфікованої редакції текстів договорів про надання споживчого кредиту, які мають бути розроблені фахівцями Національного банку України, науковцями-економістами та юристами, представниками Всеукраїнської громадської організації «Спілка споживачів України».

7. На законодавчому рівні заборонити кредиторам укладати договори споживчого кредитування шляхом підписання заяв про приєднання до Умов та Правил надання банківських послуг, що оприлюднені на їх офіційному сайті, оскільки така форма кредиту суперечить вимогам ст. 1055 Цивільного кодексу України та ст. 13 Закону України «Про споживче кредитування», грубо порушує права споживачів. У даному випадку необхідно включити в обов'язок кредиторів надавати позичальникам-споживачам копії Умов та Правил у паперовому вигляді та отримувати від них письмове підтвердження такого отримання.

8. Статтю 18 Закону України «Про споживче кредитування» доцільно доповнити частиною 2 такого змісту: «Договір про відступлення права вимоги за договором про споживчий кредит укладається з обов'язковою участю позичальника».

9. Оскільки ст. 23 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено відповідальність суб'єктів господарювання сфери торговельного та інших видів обслуговування, було б доцільним внести зміни до Закону України «Про споживче кредитування» та назву статті 21 – «Особ-

ливості відповідальності споживача за договором про споживчий кредит», замінити на – «Відповідальність сторін за договором про споживчий кредит».

Саму статтю Закону доповнити частиною 3, в якій передбачити фінансову та іншу, визначену законом, відповідальність саме кредитодавця, а не будь-якого суб'єкта господарювання.

10. В Україні практично не надаються споживчі кредити на освіту, а тому вважається необхідним розробити спеціальну, можливо, соціальну систему надання таких кредитів, встановити мінімальні відсоткові ставки та продумати можливість їх повернення майбутніми студентами.

11. Правлінням Національного банку України 10.05.2007 року було прийнято постанову № 168 «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» (далі – Постанова № 168), якою досить дієво захищалися права споживачів при укладенні кредитних договорів [11].

Постановою Правління НБУ від 08.06.2017 № 49 «Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит» (далі – Постанова № 49) Постанову № 168 визнано такою, що втратила чинність [12].

Відповідно до ст. 56 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк видає нормативно-правові акти у формі Постанов з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб [4].

Виходячи з даної норми Закону, Постанови Правління НБУ є обов'язковими для виконання всіма банками України, а тому слід зазначити, що Постанова № 49 має низку недоліків щодо забезпечення захисту прав споживачів. Так, Постановою № 168, окрім іншого, передбачалися сут-

теві умови про те, що банки зобов'язані перед укладенням кредитного договору надати споживачу в письмовій формі інформацію про умови кредитування, а також орієнтовну сукупну вартість кредиту, отримати письмове підтвердження споживача про ознайомлення з вищевказаною інформацією. В обов'язки банків було внесено розробку форми надання споживачу останньої. Банкам було заборонено змінювати відсоткову ставку за кредитом в односторонньому порядку в зв'язку з волевиявленням однієї зі сторін та встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які він здійснює на власну користь [11].

Постановою № 49, окрім того, що скасовано Постанову № 168, затверджено Правила розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит й абсолютно не передбачено обов'язку банків щодо доведення споживачу інформації про загальну вартість кредиту та реальну процентну ставку за ним, не передбачено заборон на дії банків, що можуть призвести до порушення прав споживачів, які були визначені в скасованій Постанові.

Виходячи з цього, є доцільним НБУ внести відповідні зміни або доповнення до Постанови № 49, які будуть включати в себе положення щодо захисту прав споживачів, у тому числі права на отримання інформації щодо загальної вартості кредиту та реальної відсоткової ставки.

12. З метою захисту порушених прав споживач має право звернутися до суду шляхом подання позовної заяви, яка має відповідати вимогам ст. 175 ЦПК України [2], та, відповідно до ст. 177 цього кодексу, додати докази сплати ним судового збору. Правові підстави сплати судового збору за звернення до суду встановлені Законом України від 08.07.2011 № 3674-VI «Про судовий збір» [6], який до 01.09.2015 у ст. 5 містив положення про звільнення позивача від сплати судового збору в разі звернення його до суду за захистом своїх прав як споживача. На сьогоднішній день така

норма міститься тільки в ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» [3].

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» від 22.05.2015 № 484-VIII [8], із 01.09.2015 набрали чинності зміни до ст. 5 ЗУ «Про судовий збір» [6], в якій споживачі виключені з переліку суб'єктів, що звільняються від сплати судового збору.

У зв'язку з цим на даний час питання справляння судового збору за подання позовних заяв щодо захисту прав споживачів є спірним, застосовується судами по-різному, а тому доцільно на законодавчому рівні узгодити відповідні положення нормативних актів та усунути існуючу правову колізію. В свою чергу, Верховний Суд має надати своє роз'яснення щодо застосування вказаних правових норм.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – 141 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-42. – 492 с.
3. Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII «Про захист прав споживачів» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – 379 с.
4. Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV «Про Національний банк України» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – 238 с.
5. Закон України від 07.12.2000 № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – 30 с.
6. Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI «Про судовий збір» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 14. – 87 с.
7. Закон України від 22.09.2011 № 3795-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 21. – 197 с.
8. Закон України від 22.05.2015 № 484-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору» // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 33. – 323 с.
9. Закон України від 15.11.2016 № 1734-VIII «Про споживче кредитування» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 1. – 2 с.
10. Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII «Про валюту та валютні операції» // Відомості Верховної Ради України. – 2018. – № 30. – 239 с. (набрання чинності 07.02.2019)
11. Постанова Правління Національного банку України від 10.05.2007 № 168 «Про затвердження Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту» // Офіційний вісник України від 08.06.2007 р. – № 39. – С. 89. (втрагла чинність)
12. Постанова Правління Національного банку України від 08.06.2017 № 49 «Про затвердження Правил розрахунку банками України загальної вартості кредиту для споживача та реальної річної процентної ставки за договором про споживчий кредит» // Офіційний вісник України від 04.07.2017. – № 52. – 19 с.
13. Сидорова А. В. Регіональні особливості споживчого кредитування в Україні / А. В. Сидорова, М. А. Жмайло // Фінанси України. – 2012. – № 2. – 80-92 с.
14. Фролов С. М. Оцінка кредитоспроможності позичальника за споживчим кредитом при використанні моделі кредитного скорингу / С. М. Фролов, К. О. Охтенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1 (32). – С. 77-82.
15. Шевчук О. Споживче кредитування, сучасний стан та перспективи розвитку / О. Шевчук // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – № 101. – С. 58-59.
16. Шмігельська З. Особливості розвитку ринку споживчого кредитування в Україні / З. Шмігельська // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2012. – № 2. – С. 45-48.
17. Яковенко Н. В. Актуальні аспекти теорії та практики кредитування населення в умовах ринкової економіки / Н. В. Яковенко // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 313 – 323.

18. Рішення Ради Національного банку України від 26.09.2018 № 45-рд «Про діяльність Національного банку України щодо розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=127892

19. Директива № 97/7/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про захист прав споживачів в дистанційних контрактах» від 20.05.1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_245

20. Постанова Верховного Суду України від 16.11.2016 у справі № 234/169/15-ц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62880984>

21. Постанова Верховного Суду від 14.03.2018 у справі № 562/592/16-ц. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72793766>.